

Організаційні й тактико-психологічні засади проведення судово-мистецтвознавчих експертиз у кримінальному провадженні

ШУЛЬГА Олександр*

доктор філософії в галузі права, головний спеціаліст-криміналіст відділу криміналістичного забезпечення Головного слідчого управління

Національної поліції України

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8404-3061>;

ЛЕЛЮК Тетяна

доктор філософії в галузі права, докторант кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-2780-1099>

Анотація. Діяльність з розслідування кримінальних правопорушень, зокрема у сфері посягання на об'єкти культурної спадщини, культурні цінності, потребує залучення спеціальних знань, передусім у формі проведення експертних досліджень, що своєю чергою сприяє пізнанню події кримінального правопорушення, встановленню обставин його вчинення, збитків, завданих злочинними діями особи правопорушника, а також матеріальної та моральної шкоди, завданої особі потерпілого. Під час проведення експертиз у кримінальному провадженні важливою є належна їх організація, що передбачає конкретну послідовність дій уповноважених на призначення та проведення судових експертиз суб'єктів. Зазначене зумовлює необхідність здійснення ґрунтовного дослідження, що і є метою наукової статті. Наукова новизна полягає у висвітленні організаційних і тактико-психологічних засад проведення судово-мистецтвознавчих експертиз у кримінальному провадженні. Організаційний аспект призначення судово-мистецтвознавчої експертизи передбачає сукупність дій слідчого, дізнавача, прокурора як суб'єкта ініціювання проведення експертного дослідження, а саме: вибір експертної установи, у якій будуть проводити експертизу, чи експерта для призначення судово-мистецтвознавчої експертизи; визначення об'єкта й завдання дослідження; постановка питань експертизи та складання постанови про її призначення; консультування з експертом, який проводить експертне дослідження; оцінка правильності складання висновку експерта. Констатовано, що проведення судово-мистецтвознавчої експертизи є доволі складним процесом, під час якого слідчий, дізнавач, прокурор повинен постійно взаємодіяти з експертною установою чи конкретним експертом, який проводитиме експертне дослідження

Ключові слова: організація розслідування; судова експертиза; судово-мистецтвознавча експертиза; культурні цінності; твори мистецтва; тактика; кримінальне провадження.

Історія статті:

Отримано: 01.03.2023

Переглянуто: 31.03.2023

Прийнято: 02.05.2023

Рекомендоване посилання:

Шульга О., Лелюк Т. Організаційні й тактико-психологічні засади проведення судово-мистецтвознавчих експертиз у кримінальному провадженні. *Юридична психологія*. 2023. № 1 (32). С. 68–78. doi: 10.33270/03233201.68.

*Відповідальний автор

Вступ

Діяльність з розслідування кримінальних правопорушень, що посягають на культурну спадщину, культурні цінності, твори мистецтва й живопису, передбачає складний багатогранний та багатоплановий процес з виконання завдань кримінального судочинства. Специфічний характер діяльності з досудового розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень актуалізує питання організації кримінального провадження. Багатоаспектність розслідування кримінальних правопорушень у цій сфері знаходить своє відображення в його організації, зокрема й шляхом використання спеціальних мистецтвознавчих знань у процесуальних і непроцесуальних формах. Практичне призначення організації полягає у визначенні оптимального напрямку та змісту розслідування, оптимізації його мети, сил і засобів, необхідних для її досягнення, правильному розміщенні сил і створенні відповідних умов.

Крім того, слід зауважити, що підвищення якості слідчої і судової діяльності залежить від умілого використання новітніх науково-технічних засобів, інформаційних технологій, сучасних прийомів, способів і методів. Важливою умовою ефективного розслідування злочинів і судового розгляду справ є використання спеціальних знань, призначення та проведення судових експертиз. Причому саме судова експертиза відіграє пріоритетну роль у впровадженні передових досягнень науки і техніки в практику боротьби зі злочинністю, сприяє надійності системи доказування в кримінальному провадженні.

Стрімке зростання потреб сучасного суспільства у використанні знань у галузі мистецтвознавства не оминає сферу судочинства, а розуміння значущості спеціальних знань для встановлення фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню, дає підстави для поглибленого вивчення організаційних і тактико-психологічних засад проведення судово-мистецтвознавчих експертиз у кримінальному провадженні.

Матеріали та методи

Метою статті є вивчення та аналіз організаційних і тактико-психологічних засад проведення судово-мистецтвознавчих експертиз у кримінальному провадженні.

У контексті реалізації завдань криміналістичного забезпечення кримінального провадження техніко-криміналістичне й експертно-криміналістичне забезпечення, незалежно від тлумачення суті співвідношення цих термінів, є його важливими складовими, що мають загальну мету: забезпечення діяльності з досудового розслідування, судового провадження науково обґрунтованими засобами, методами та прийомами, а

також криміналістичними рекомендаціями щодо їх практичного застосування (Chornous, 2014).

Крім того, слушною є думка про те, що криміналістика на основі своїх наукових досліджень пропонує оперативно-розшуковим працівникам, слідчим, експертам, суддям науково обґрунтовані та перевірені практикою засоби, прийоми й методи розкриття злочинів, розслідування та судового розгляду кримінальних справ (Клуменко, 2019).

Окремі питання, що виникають під час розслідування кримінальних правопорушень на прикладі незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини, досліджувала у своїх працях. О. В. Нарожна (2021). Зокрема, авторка розглядала особливості проведення комплексної судово-технічної експертизи документів і мистецтвознавчої експертизи (Narozhna, 2021).

Теоретичним і практичним аспектам використання спеціальних знань під час розслідування злочинних посягань на культурні цінності присвячено праці О. С. Кофанової (2011). Учена в системі експертиз, які призначають у провадженнях, де об'єктом злочинного посягання є культурні цінності, виокремлює такі групи: перша – традиційні криміналістичні експертизи; друга – експертизи, які встановлюють художню, історичну, наукову й інші культурну та матеріальну цінність речей і предметів; третя група – це експертизи, які досліджують матеріальну структуру предмета злочинного посягання, так звані матеріалознавчі експертизи (Kofanova, 2011).

Організаційні, процесуальні й тактичні особливості початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень зазначеної категорії, особливості проведення слідчих дій досліджували Т. Г. Каткова та Т. В. Каткова (2011). Водночас організаційні й тактико-психологічні аспекти судово-мистецтвознавчої експертизи досліджено недостатньо.

Теоретичні аспекти проведення судово-мистецтвознавчої експертизи були предметом аналізу І. Л. Ходченко (2016). Зокрема, авторка розглянула співвідношення між мистецтвознавчою експертизою та судовою мистецтвознавчою експертизою, констатуючи, що мистецтвознавча експертиза творів мистецтва – це один з інструментів у дослідженні образотворчого мистецтва, є спорідненою із судовою мистецтвознавчою експертизою в тій частині, що збігається з визначенням твору мистецтва. Дослідниця дійшла висновку, що для мистецтвознавчої експертизи – це кінцева мета, а для судової мистецтвознавчої експертизи – обов'язкова проміжна стадія, виконання якої дає змогу вирішити інші питання, визначені органом досудового слідства або суду.

Аналізуючи питання організації процесу розслідування кримінальних правопорушень на різних рівнях управління цією діяльністю,

С. С. Чернявський (2013) слушно зауважує, що перший рівень містить систему організаційних заходів, які забезпечують ефективність функціонування елементів системи кримінального судачинства загалом і досягнення поставлених перед нею стратегічних завдань. Об'єктом першого рівня організації є розслідування злочинів як специфічна форма правозастосовної діяльності всіх компетентних органів і посадових осіб держави, які перебувають у підпорядкуванні різних відомств. На другому рівні організацію розслідування необхідно розуміти як основну складову управління слідчим апаратом певного відомства. Її реалізація містить комплекс заходів, спрямованих на нормативно-правове й структурно-функціональне забезпечення роботи слідчих й оперативних підрозділів, розмежування повноважень і компетенції працівників різної ланки, правильну розстановку сил і засобів, забезпечення взаємодії служб тощо. Третій рівень організації – методичний. Він охоплює діяльність керівників відповідного рівня, а також слідчих-криміналістів і слідчих, які очолюють слідчі та слідчо-оперативні групи, зі створення оптимальних умов для навчання слідчих, що спеціалізуються на розслідуванні окремих видів (груп) злочинів, прийомів використання криміналістичних рекомендацій. Четвертий рівень організації розслідування виявляється в роботі слідчого під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій або організаційно-технічних заходів у межах розслідування конкретного злочину, передбачає комплекс заходів, що забезпечують дотримання необхідної процесуальної форми, а також вибір та застосування в конкретній слідчій ситуації найдоцільніших техніко-криміналістичних засобів і тактичних прийомів (Cherniavskiy, 2013).

Зміст організаційно-управлінського забезпечення, на думку деяких науковців, полягає у формуванні логічної структури експертних служб і підрозділів, чіткому визначенні їх підпорядкування, розмежуванні компетенції, налагодженні тісної взаємодії з іншими правоохоронними та судовими органами (Dufeniuk, 2019).

Висвітлення організаційних і тактико-психологічних засад проведення судово-мистецтвознавчих експертиз у кримінальному провадженні в зазначених наукових доробках здійснено поверхнево, що зумовлює необхідність проведення ґрунтовного дослідження на теоретичному та практичному рівнях.

Методологічний інструментарій наукової статті обрано відповідно до поставленої мети, специфіки об'єкта й предмета дослідження. Основою наукового дослідження є загальний діалектичний метод наукового пізнання правової дійсності. Задля висвітлення основних аспектів наукової статті використано загальнонаукові та спеціальні методи, які є засобами наукового дослідження. Порівняльно-правовий метод використано для аналізу норм вітчизняного

законодавства у сфері судово-експертних досліджень, зокрема судово-мистецтвознавчих, а також наукових категорій, визначень і підходів. Історико-правовий метод надав можливість висвітлити зміст понять «судова експертиза», «судово-мистецтвознавча експертиза», етапи розвитку наукових поглядів на проблемні аспекти тематики. Для комплексного узагальнення особливостей організації і тактико-психологічних засад проведення судово-мистецтвознавчих експертиз у кримінальному провадженні застосовано метод системного аналізу. Системно-структурний метод дав змогу визначити та схарактеризувати етапи й алгоритм організації проведення судово-мистецтвознавчих експертиз у кримінальному провадженні. Для узагальнення результатів наукового дослідження використано статистичний метод.

Результати та обговорення

Проведення судово-мистецтвознавчих експертиз у кримінальному провадженні передбачає виконання слідчим, дізнавачем, прокурором, експертною установою чи конкретним експертом низки організаційних і тактико-психологічних дій, спрямованих на отримання висновку експерта, який у кримінальному процесі є джерелом доказів. Процес проведення судової експертизи передбачає три етапи: призначення експертизи, проведення експертизи; складання висновку експерта.

Стосовно діяльності експерта в кримінальному судочинстві слід зауважити, що реалізація права органів досудового розслідування на отримання висновку експерта як повноцінного доказу зумовлена належним виконанням останнім своїх професійних і процесуальних обов'язків. Водночас повнота проведення експертом дослідження безпосередньо залежить від добросовісності слідчого під час виконання покладених на нього обов'язків з надання матеріалів, необхідних для дачі висновку.

Підготовка і призначення судової експертизи та залучення для її проведення експерта охоплює низку слідчих (розшукових) та інших дій, виконуваних слідчим, прокурором, слідчим суддею, відповідні дії сторони захисту, спрямовані на отримання зразків для проведення експертизи, прийняття рішення про призначення експертизи та здійснення певних заходів стороною обвинувачення чи захисту із залучення конкретного експерта або вибору експертної установи для проведення експертизи й отримання висновку експерта (Honcharenko, & Kolesnyka, 2014).

Згідно з чинним процесуальним порядком, сьогодні під час здійснення досудового розслідування та судового провадження мистецтвознавчу експертизу проводить експертна установа, експерт або експерти, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках і

порядку, передбачених ст. 244 КПК України, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права¹.

Судову експертизу призначають з метою збирання чи перевірки зібраних сторонами доказів. На нашу думку, ініціатором використання спеціальних знань й ініціатором прийняття рішення про потребу проведення експертних досліджень мають бути ті процесуальні особи, для яких результати роботи експерта викликають інтерес і потрібні для відстоювання перед судом власної лінії, чи то обвинувачення, чи захисту. У контексті нашого дослідження суб'єктом, який є ініціатором використання спеціальних знань, ми розглядатимемо слідчого, дізнавача, прокурора як сторону обвинувачення.

Рішення про залучення до участі в кримінальному провадженні експерта є процесуальним, і якщо таке рішення приймає сторона обвинувачення – слідчий або прокурор, то воно має форму постанови про призначення експертизи.

Оскільки призначення судово-мистецтвознавчої експертизи є процесуальним рішенням слідчого, а її проведення суворо регламентовано нормами процесуального права, вона є процесуальною дією під час доказування зі специфічною формою, де експерт-мистецтвознавець, використовуючи свої спеціальні знання, навички й досвід, самостійно в межах своєї компетенції виявляє нові факти, що мають значення для розслідування злочину. Саме цією специфічною формою експертиза відрізняється від інших процесуальних засобів доказування, насамперед – від залучення спеціалістів під час виявлення, фіксації та вилучення доказів.

Професія судового експерта є унікальною за своїм змістом: з одного боку, його професійний статус полягає в проведенні із застосуванням своїх спеціальних знань (з практично необмеженого кола питань – науки, техніки, ремесла тощо) науково обґрунтованого дослідження для встановлення фактів, що мають доказове значення під час розслідування та розгляду справ у судах, з другого – він набуває статусу процесуальної особи під час надання висновку експерта, поєднуючи у своїй професійній діяльності статус фахівця з відповідної галузі знань, науковця та процесуальної особи. Це суттєво відрізняє правовий статус судового експерта від інших працівників державних установ, оскільки для об'єктивного виконання обов'язків судовий експерт передусім повинен бути незалежним від органів досудового розслідування, суду й інших учасників процесу. Тому незалежність судового експерта має забезпечувати держава шляхом створення

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

необхідних умов для його діяльності та належного матеріального і соціального забезпечення (Holovchenko, 2013).

Згідно з ч. 1 ст. 69 КПК України², експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу»³ на проведення експертизи, якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, і дати висновок з питань, що виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань. Згідно з п. 25 ст. 3 КПК України⁴, експерт є стороною кримінального провадження, а його висновок є самостійним процесуальним джерелом доказів (п. 2 ст. 84), яке не має жодних переваг у доказовому значенні перед іншими процесуальними джерелами. Він підлягає ретельній перевірці й оцінюванню на загальних підставах (Honcharenko, Nora, & Shumyla, 2012).

Специфічність цього процесуального джерела полягає в тому, що висновки експерта ґрунтуються на спеціальних знаннях, якими не володіють працівники органів досудового розслідування та суду. У будь-якому разі відомості, що містяться у висновку експерта, можуть бути покладені в основу обвинувачення чи виправдання лише в сукупності з іншими доказами, наявними в кримінальному провадженні.

Відповідно до ст. 71 Закону України «Про судову експертизу»⁵, підставами проведення судової експертизи є відповідне судове рішення чи рішення органу досудового розслідування, або договір з експертом чи експертною установою – якщо експертизу проводять на замовлення інших осіб. Судові експертизи призначають у договірному або судовому порядку. Договірний порядок призначення експертизи передбачає укладання договору з конкретним експертом чи експертною установою учасником судової справи.

Досліджуючи організаційні аспекти під час призначення судово-мистецтвознавчої експертизи, слід виокремити такі основні складові зазначеної діяльності, які здійснює слідчий, дізнавач, прокурор як суб'єкт ініціювання проведення експертного дослідження, а саме: вибір експертної установи, у якій будуть проводити експертизу, чи експерта для призначення судово-мистецтвознавчої експертизи; визначення об'єкта й завдання дослідження;

² Там само.

³ Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>

⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

⁵ Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>

постановка питань експертизи та складання постанови про її призначення; консультування з експертом, який проводить експертне дослідження; оцінка правильності складання висновку експерта.

Відповідно до ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу»¹, судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, й інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань. Зокрема, у ч. 2 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу»² чітко визначено перелік державних спеціалізованих установ, серед яких: а) науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України; б) науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України; в) експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України.

Однак не в усіх державних судово-експертних установах є судові експерти, які проводять судово-мистецтвознавчі дослідження. Тому для вирішення цього питання закон дозволяє призначати проведення судової мистецтвознавчої експертизи й іншим експертам з відповідних галузей знань. Під час звернення до судових експертів, які здійснюють судово-експертну діяльність у недержавних спеціалізованих установах, слід заздалегідь запитати відомості, що стосуються можливості проведення цієї експертизи, а також відомості про експерта, зокрема його освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень, який повинен бути не нижчий від спеціаліста, пройти відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, бути атестованим і мати кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності.

Вибір експерта-мистецтвознавця, якому буде доручено проведення експертизи, належить до компетенції слідчого, прокурора, суду. До експерта-мистецтвознавця висувають освітні професійні вимоги. Відповідно до ч. 1 ст. 10 Закону України «Про судову експертизу»³, судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань.

Визначаючи експерта, якому можна доручити експертне дослідження, сторона кримінального провадження повинна переконатися в його компетенції. Сторонам кримінального провадження й суддям, які не володіють спеціальними знаннями, оцінити компетентність експерта доволі складно, оскільки її не визначають лише наявністю

профільної освіти або наукових ступенів і вчених звань. Передусім необхідно враховувати, що розслідування кримінальних правопорушень, де об'єктом посягання є культурні цінності й твори мистецтва, які передбачають визначення правильного вибору алгоритму першочерговості проведення експертиз, оскільки сліди на культурних цінностях і творах мистецтва й технологію їх виготовлення та зберігання можуть розглядати фахівці з різних галузей спеціальних знань – фотографії, кінематографії, відеозапису, культурології, одорології, дактилоскопії, антропології, археології, габітології, документознавства, зброєзнавства, трасології, почеркознавства, слідознавства, мистецтвознавства тощо.

Суб'єкт призначення судової експертизи має під час визначення класу, роду чи виду експертного дослідження встановлювати насамперед характер необхідних спеціальних знань. Для цього необхідні формальні критерії, які свідчили б про компетентність особи, яку залучають для проведення судової експертизи (Varfolomeieva et al., 2011).

Компетенцію повинні мати особи, яких залучають до виконання судових експертиз. Інколи виокремлюють процесуальну й наукову компетенції, проте ми, поділяючи думку М. Г. Щербаківського (2013), вважаємо, що доцільніше запровадити єдине поняття компетенції експерта, адже компетенція як об'єктивна категорія має складну, тривірневу структурну організацію. Оцінку кваліфікації та компетентності експерта забезпечують перевіркою наявності в експерта-мистецтвознавця таких кваліфікаційних характеристик: спеціальної вищої освіти, наукового ступеня або звання, підготовки за певною експертною спеціальністю, стажу роботи за нею. Слідчий і суд мають оцінювати кваліфікацію та компетентність експерта до призначення експертизи, наприклад, шляхом направлення до експертної установи запиту щодо визначення експерта, якого необхідно буде залучити для її проведення. Такий підхід дав би змогу виключити надалі необхідність призначення повторної експертизи, підставою для якої можуть бути сумніви в достатній кваліфікації та компетенції експерта, що проводив первинну експертизу.

Під час вибору експерта першочергове значення має його кваліфікація. Профіль освіти експерта-мистецтвознавця повинен відповідати завданням, які перед ним ставлять, й об'єкту дослідження. Наприклад, експертизу твору сучасного мистецтва не можна призначати експерту-мистецтвознавцю в галузі давньоруського іконопису. Слідчому, прокурору, судді, який призначає експертизу й не володіє знаннями в галузі мистецтвознавства, складно виконати це завдання, водночас кваліфікація експерта і профіль його освіти мають істотне значення для оцінки не тільки допустимості, а й достовірності висновку.

¹ Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>

² Там само.

³ Там само.

З огляду на викладене вище, вважаємо, що проведення судово-мистецтвознавчої експертизи за своїм характером і змістом є доволі складним процесом, під час якого слідчий, дізнавач, прокурор повинен постійно взаємодіяти з експертною установою чи конкретним експертом, який проводитиме експертне дослідження.

Формами такої взаємодії будуть мати як офіційний процесуальний характер, що виявлятиметься через виконання визначених процесуальним законом дій у межах проведення конкретної експертизи (наприклад, винесення постанови про проведення експертизи, допит експерта, складання висновку експерта), так і непроцесуальний характер, основним виявом якого є консультації слідчого, дізнавача, прокурора з експертом з питань, що стосуються проведення експертизи.

Із цього приводу Є. В. Шарай зазначає, що «процес залучення працівників Експертної служби МВС України до досудового розслідування – складна система певних відносин, у якій існує розподіл функцій, прав та обов'язків, координація та субординація», а також стверджує, що «...експерти й орган досудового розслідування в процесі своєї професійної діяльності мають складні відносини, утворюють колективи, у яких вони залежно від своєї посади та зумовленого нею правового статусу виступають у різних ролях, впливають один на одного, займають ту чи іншу позицію, відрізняються мотивами, цілями» (Sharai, 2022).

Тактико-психологічні особливості проведення судово-мистецтвознавчих експертиз охоплюють діяльність слідчого, дізнавача, прокурора з вибору експертної установи експерта, який проводитиме експертизу, шляхом оцінки його кваліфікації, стажу й досвіду роботи, акредитації експертного підрозділу за міжнародним стандартом тощо. Крім того, у процесі взаємодії слідчого, дізнавача, прокурора з експертною установою чи експертом важливим є налагодження психологічного контакту, що в подальшому сприятиме уникненню непорозумінь під час проведення експертного дослідження, підвищить ефективність комунікації між зазначеними суб'єктами задля здійснення швидкої та якісної експертизи в кожному конкретному кримінальному провадженні.

Прикладом слугує судово-експертна практика, згідно з якою психологічною структурою залучення працівників Експертної служби МВС України до досудового розслідування є схема: «мета – мотив – спосіб – результат» (Sharai, 2022).

Кримінальні правопорушення, у яких предметом посягання є культурні цінності, мають особливо небезпечний характер, які завдають державі, суспільству та кожному громадянину значних матеріальних і моральних збитків. Судова й слідча практика засвідчують, що, по-перше, слідчі вважають себе компетентними в питаннях мистецтвознавства або встановлення

історичної та культурної цінності предметів, які стали об'єктом злочинних посягань. Але слідчий не може самостійно оцінювати й встановлювати, чи має конкретний предмет або документ значення для історії, науки, культури. Знання, необхідні для цього, виходять за межі загальнодоступних і є спеціальними. По-друге, це незнання слідчим переліку й можливості певних експертиз, які можуть призначати у справах аналізованої категорії. По-третє, вони побоюються істотних фінансових витрат і тривалості експертних досліджень; це складнощі, що виникають під час вибору установи та призначення конкретних експертів залежно від рівня знань і кваліфікації. Зрештою, неможливість використання спеціальних знань у формі експертизи до порушення кримінального провадження. Непоодинокими є випадки, коли слідчі відмовляються призначати мистецтвознавчу експертизу, пояснюючи своє рішення тим, що предмети, щодо яких вчинено злочинне посягання, не «мають культурного значення» або мають «малу цінність». Такі висновки ґрунтуються на свідченнях потерпілих, у яких брали пояснення про те, що «злочин не заподіяв їм значного збитку». На нашу думку, така практика є неприпустимою, тому що потерпілі – це часто люди, які не володіють знаннями в галузі мистецтвознавства й не здатні правильно оцінювати предмети мистецтва і науки (Kofanova, 2010).

На жаль, доволі часто під час призначення судово-мистецтвознавчої експертизи для вирішення експертом-мистецтвознавцем ставлять питання, що виходять за межі його спеціальних знань, а також не мають значення для встановлення обставин у провадженні, експерту надають об'єкти (диски, комп'ютерна техніка), не достатні або не придатні для дослідження. Це порушує законодавчо визначені терміни розслідування або судового розгляду, а також зумовлює необхідність проведення додаткових судово-мистецтвознавчих або комплексних експертиз, що своєю чергою збільшує непомірне навантаження на судово-експертні установи.

Зазначене свідчить про важливість попередньої консультації слідчого, дізнавача, прокурора з експертом до моменту призначення експертного дослідження. Цей процес є позитивним для слідчого, оскільки він має можливість проконсультуватися з фахівцем з питань, що стосуються: а) вибору установи; б) добору експерта-мистецтвознавця; в) формулювання питань, які буде поставлено перед експертом; г) підготовки об'єктів для проведення судово-мистецтвознавчої експертизи.

Висновок експерта належить до процесуальних джерел доказів і є належним та допустимим лише за умови, коли він прямо чи опосередковано підтверджує факти, обставини, що мають значення для розслідування, або їх відсутність, або коли висновок підтверджує достовірність і

можливість використання інших доказів чи їх спростовує (Korzh, 2022).

Науковці зауважують, що оцінку висновку експерта здійснюють у два етапи: оцінка процесуальних аспектів призначення та проведення експертизи й оцінка науково-фактичних аспектів. Під час оцінки експертного висновку необхідно вивчити: по-перше, чи фігурують у висновку дані, що характеризують експерта як фахівця в певній галузі знань; по-друге, чи відповідають ці спеціальні знання тим питанням, які поставлені перед експертом; по-третє, чи потрібні для вирішення цих питань спеціальні знання певного профілю; по-четверте, чи відповідають компетенції експерта, його спеціалізації ті засоби й методи, які він використовував для вирішення поставлених перед ним питань. Також необхідно оцінити, чи не вийшов експерт за межі своєї компетенції.

Одним зі способів оцінки висновку експерта-мистецтвознавця є проведення його допиту. Можливість допиту експерта під час досудового розслідування передбачено в положеннях п. 2 ч. 5 ст. 69 КПК України¹. Предмет допиту експерта на етапі досудового розслідування кримінального провадження законодавець не встановлює. З огляду на визначення поняття експерта як особи, якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, і дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань, предметом допиту експерта слід визнати лише ті обставини, що стали йому відомими у зв'язку з проведенням призначеної експертизи або які впливають на оцінку висновку експерта. До останніх із зазначених обставин може бути віднесено повідомлені експертом під час допиту відомості щодо його освіти, стажу експертної роботи, досвіду проведення певних видів досліджень, застосованої для дослідження конкретної методики, розкриття сутності й значення проведених експериментів і врахування їх результатів експертом для формування висновку тощо. Спроби слідчого, прокурора з'ясувати під час допиту експерта інші обставини та отримати відповіді на питання, які хоча й стосуються сфери знань експерта і мають значення для кримінального провадження, однак не пов'язані з дослідженням об'єктів експертизи, виходять за межі предмета допиту експерта в конкретному кримінальному провадженні й мають характер консультацій. Консультативна діяльність експерта є формою використання спеціальних знань органом досудового розслідування, проте її не можна здійснювати у

формі допиту як окремої слідчої дії (Kolesnyk, 2016).

Необхідно зазначити, що в КПК України немає будь-яких чітких критеріїв, які дають змогу оцінити достовірність доказів. До основних із них, за якими можна оцінити достовірність висновку експерта, слід віднести: кваліфікацію та компетентність експерта; правильність складання висновку; повноту дослідження; наукову обґрунтованість дослідження; узгодженість і взаємозв'язок отриманих висновків з дослідницькою частиною висновку; переконливість висновку для слідчого, суду й інших учасників кримінального провадження. Цей перелік засвідчує складність оцінки достовірності здійсненого експертного дослідження.

Під час оцінки правильності складання висновку слідчий має перевірити структуру документа та всі його необхідні реквізити. Увагу має бути спрямовано на наявність узгодженості й логічної послідовності вступної, дослідницької частин висновку й висновків. Трапляються випадки, коли ці питання оминають увагою, а оцінка обмежується лише перевіркою вступної частини й висновку експерта з формулюванням запитань, що містяться в ухвалі слідчого судді.

У кожному конкретному випадку оцінка висновку експерта відбувається з урахуванням процесуальних вимог і за внутрішнім переконанням суб'єкта, який проводить оцінку. Деякі науковці вважають, що основною, базовою підставою внутрішнього переконання слід вважати правосвідомість суб'єкта оцінки доказів (зокрема, професійну правосвідомість, якщо йдеться про професійних учасників) (Kalinovska, 2019).

Особливість мистецтвознавчого знання полягає у яскраво вираженому суб'єктивному особистісному характері, оскільки мистецтвознавчі знання передбачають обов'язкову наявність власного бачення, інтерпретації фактів і подій. У судово-мистецтвознавчому експертному висновку, крім атрибуції як суто мистецтвознавчому методі дослідження, важливе значення мають етико-естетичні почуття експерта, його світогляд, рівень культури, а також його соціокультурний статус, що визначає ступінь авторитетності його оцінок. Тому мистецтвознавці, звичні до публічного висловлювання своєї думки, асоціюють його часто з «істинним глибоким знанням», що підкреслює суб'єктивний, глибоко особистісний характер, зокрема результатів і висновків судово-мистецтвознавчої експертизи.

Оцінка узгодженості та взаємозв'язку отриманих висновків із дослідницькою частиною висновку полягає у встановленні наявності у висновку експерта смислового взаємозв'язку й відповідності між його дослідницькою частиною та висновками. Оцінка переконливості висновку для органів досудового розслідування, суду є визначальною для загальної оцінки вірогідності висновку експерта й по суті охоплює сукупність

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

усіх критеріїв. Додатковими умовами оцінки цього критерію слід вважати аргументованість проведеного дослідження, ясність і визначеність висновків, грамотність, лаконічність, відсутність у висновках будь-яких суперечностей, що можуть полягати в наявності ймовірного або умовного характеру обґрунтування висновків у дослідницькій частині за їх категоричності у висновках. Це може бути пов'язане, з одного боку, із надмірною пересторогою та відсутністю впевненості експерта у власній правоті під час складання дослідницької частини висновку, а з другого – зі схильністю експерта до лаконічності й категоричності під час формулювання висновків. Отже, щоб встановити одну з основних ознак переконливості висновку експерта, достатньо визначити наявність чи відсутність характеру отриманих висновків (категоричності ступеня підтвердження встановлених даних) і характеру їх обґрунтованості в дослідницькій частині.

Необхідно зазначити і про такий аспект оцінки висновку експерта в галузі мистецтвознавства, як використання апробованих і зареєстрованих експертних методик. Нині в Україні зареєстровано лише три окремі методики судово-мистецтвознавчої експертизи, зокрема: методика визначення стану збереженості творів станкового живопису; методика атрибуції видань кирилівського друку й методика судово-експертного мистецтвознавчого дослідження продукції порнографічного характеру (Реєстр методик проведення...).

Компетентність експерта визначають його освітою, спеціальною підготовкою, досвідом виконання аналогічних завдань, індивідуальною здатністю до евристичного мислення. У державних експертних установах компетентність експерта перевіряють і засвідчують експертно-кваліфікаційні комісії¹.

Цікавою є думка деяких науковців, які вважають, що під час оцінювання висновку експерта слід враховувати критерій «гнучкості» або «жорсткості». В Україні діє змішана модель: з одного боку, визначальним є внутрішнє переконання суб'єкта оцінювання, з другого – обов'язкове оцінювання належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів перевіряють з позицій достатності та взаємозв'язку для ухвалення відповідного процесуального рішення (Puchko, 2020).

Отже, під час оцінки висновку експерта слідчий, дізнавач, прокурор повинні зважати як на дотримання процесуальних вимог, так і на змістове наповнення, зокрема: наведені у висновку аргументи, які підтверджують чи спростовують певні факти; логічний зв'язок між

дослідженням і висновками; використання тих чи тих методик під час проведення експертизи.

Проведення судово-мистецтвознавчих експертиз у кримінальному провадженні передбачає виконання слідчим, дізнавачем, прокурором, експертною установою чи конкретним експертом низки організаційних і тактико-психологічних дій, які здійснюються з метою отримання висновку експерта, який в кримінальному процесі розглядають як джерело доказів. Процес здійснення судової експертизи передбачає три етапи: призначення експертизи, проведення експертизи, складання та оцінка висновку експерта.

Висновки

Організаційні й тактико-психологічні засади призначення судово-мистецтвознавчої експертизи в кримінальному провадженні охоплюють низку дій слідчого, дізнавача, прокурора: визначення необхідності проведення судово-мистецтвознавчої експертизи; вибір моменту її призначення; збирання необхідних матеріалів; визначення предмета судово-мистецтвознавчої експертизи; вибір експертної установи або експерта; складання постанови про призначення судово-мистецтвознавчої експертизи; безпосереднє проведення експертного дослідження; складання та оцінка висновку експерта.

Призначення судово-мистецтвознавчої експертизи є процесуальним рішенням слідчого, дізнавача, прокурора, а її проведення суворо регламентовано нормами процесуального права; вона є процесуальною дією під час доказування зі специфічною формою, де експерт-мистецтвознавець, використовуючи свої спеціальні знання, навички й досвід, самостійно в межах своєї компетенції виявляє нові факти, що мають значення для розслідування злочину. Саме цією специфічною формою експертиза відрізняється від інших процесуальних засобів доказування, насамперед – від залучення спеціалістів під час виявлення, фіксації та вилучення доказів.

Проведення судово-мистецтвознавчої експертизи є доволі складним процесом і потребує налагодження взаємодії слідчого, дізнавача, прокурора з експертною установою чи конкретним експертом, який проводитиме експертне дослідження, що передбачає такі форми: процесуальну – через виконання визначених процесуальним законом дій в межах проведення конкретної експертизи (наприклад, винесення постанови про проведення експертизи, допит експерта, складання висновку експерта); непроцесуальну – консультації слідчого, дізнавача, прокурора з експертом з питань, що стосуються проведення експертизи.

Попереднє консультування з експертом передбачає вирішення питань, що стосуються: вибору установи, експерта-мистецтвознавця; формулювання питань, які буде поставлено

¹ Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та атестацію судових експертів Експертної служби МВС : наказ МВС України від 8 лют. 2017 р. № 102. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0275-17>

перед експертом, підготовка об'єктів для проведення судово-мистецтвознавчої експертизи.

Оцінка висновку експерта передбачає вивчення та перевірку таких основних елементів: по-перше, чи фігурують у висновку дані, що характеризують експерта з позицій фахівця в певній галузі знань; по-друге, чи відповідають ці

спеціальні знання тим питанням, які поставлені перед експертом; по-третє, чи потрібні для вирішення цих питань спеціальні знання певного профілю; по-четверте, чи відповідають компетенції експерта, його спеціалізації ті засоби й методи, які він використовував для вирішення поставлених перед ним питань.

References

- [1] Cherniavskiy, S.S. (2013). Organization of criminal investigation in the context of the subject of criminalistics. *Modern problems of criminology: materials of the International Scientific and practical conference, dedicated. on the 100th anniversary of the birth of Doctor of Law, Professor V.P. Kolmakova* (pp. 338-341). Odesa: Yurid. lit.
- [2] Chornous, Yu.M. (2014). Forensic support of criminal proceedings. *Forensic Herald*, 1(21), 32-37.
- [3] Dufeniuk, O.M. (2019). Provision of judicial expert activity in criminal proceedings: systemic paradigm. *Bulletin of the Lviv University of Trade and Economics*, 8, 163-173. doi: 10.36477/2616-7611-2019-08-18
- [4] Holovchenko, L.M. (2013). Problematic issues of legislative regulation of judicial expert activity. *Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 1, 8-10. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2013_1_4
- [5] Honcharenko, V.H., & Kolesnyka, V.A. (Ed.). *Criminal procedural law of Ukraine*. Kyiv: Yustinian.
- [6] Honcharenko, V.H., Nora, V.T., & Shumyla, M.E. (Eds.). (2012). *Criminal Procedure Code of Ukraine. Scientific and practical commentary*. Kyiv: Yustinian
- [7] Kalinovska, A. (2019). Evaluation of evidence in criminal proceedings at the stage of pre-trial investigation. *Entrepreneurship, economy and law*, 11, 323-328. doi: 10.32849/2663-5313/2019.11.55
- [8] Katkova, T.H., & Katkova, T.V. (2011). *Peculiarities of the investigation of crimes related to encroachments on cultural heritage*. Kharkiv: Pravo.
- [9] Khodchenko, I.L. (2016). Theoretical Aspects of Forensic Art Expertise. *Forensics and forensic examination*, 62, 460-465.
- [10] Klymenko, N.I. (2019). Concepts and tasks of the general theory of forensic expertise in the system of legal sciences. *Forensics and forensic examination*, 64, 48-57. doi: 10.33994/kndise.2019.64.02
- [11] Kofanova, O.S. (2010). Legal grounds and peculiarities of the appointment of forensic examinations for the study of cultural values. *Lawyer*, 9, 38-42. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2010_9_6
- [12] Kofanova, O.S. (2011). *Theoretical and practical aspects of the use of special knowledge in the investigation of criminal encroachments on cultural values* (Dissertation thesis, Kyiv, Ukraine).
- [13] Kolesnyk, Yu.V. (2016). *Investigative and covert investigative (search) activities as forensic tools of the investigator's activity in pre-trial investigation* (Doctoral dissertation, Kyiv, Ukraine).
- [14] Korzh, V.P. (2022). Assessment of the expert's opinion: procedural grounds, forensic recommendations. *Modern trends in the development of criminology and the criminal process under martial law* (pp. 229-232). Kharkiv. Retrieved from <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/88d8aaa1-e4fe-4ebb-9d37-74b8722e0c44/content>
- [15] Narozhna, O.V. (2021). Conducting an examination of music literature during the investigation of offenses related to encroachment on cultural values. *Constitutional state*, 44, 119-124. doi: 10.18524/2411-2054.2021.44.245086
- [16] Official website of the Register of forensic examination methods of the Ministry of Justice of Ukraine. (n.d.). Retrieved from <http://rmpse.minjust.gov.ua/search>
- [17] Puchko, D.V. (2020). Appropriateness and admissibility of an expert's opinion as criteria for assessing forensic examination. *Theory and practice of forensic examination and criminology*, 22, 226-239. doi: 10.32353/khrife.2.2020.17
- [18] Scherbakovskiy, M.H. (2013). Competence and competence of a forensic expert. *Forensics and forensic examination*, 58(2), 95-104.
- [19] Sharai, Ye.V. (2022). Psychological basis of involving employees of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the pre-trial investigation. *Legal psychology*, 1(30), 103-108. doi: 10.33270/03223001.103
- [20] Varfolomeieva, T.V., Honcharenko, V.H., & Boiarov, V.I. (et al.). (2011). *Criminalistics. Academic course*. Kyiv: Yurinkom Inter.

Список використаних джерел

- [1] Чернявский С. С. Организация расследования преступлений в контексте предмета криминалистики. *Сучасні проблеми криміналістики* : матеріали Міжнар. наук.-практ конф., присвяч. 100-річчю з дня народж. д.ю.н., проф. В. П. Колмакова. Одеса : Юрид. літ., 2013. С. 338–341.
- [2] Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення кримінального провадження. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 1 (21). С. 32–37.
- [3] Дуфенюк О. М. Забезпечення судово-експертної діяльності у кримінальному провадженні: системна парадигма. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. 2019. Вип. 8. С. 163–173. (Серія «Юридичні науки»). doi: 10.36477/2616-7611-2019-08-18
- [4] Головченко Л. М. Проблемні питання законодавчого регулювання судово-експертної діяльності. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 1. С. 8–10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2013_1_4
- [5] Кримінальне процесуальне право України : навч. посіб. / за ред. В. Г. Гончаренко, В. А. Колесника. Київ : Юстініан, 2014. 573 с.
- [6] Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.
- [7] Каліновська А. Оцінка доказів у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 323–328. doi: 10.32849/2663-5313/2019.11.55
- [8] Каткова Т. Г., Каткова Т. В. Особливості розслідування злочинів, пов'язаних із посяганнями на культурну спадщину : практ. посіб. Харків : Право, 2011. 240 с.
- [9] Ходченко І. Л. Теоретичні аспекти судової мистецтвознавчої експертизи. *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 62. С. 460–465.
- [10] Клименко Н. І. Поняття та завдання загальної теорії судової експертології в системі юридичних наук. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Вип. 64. С. 48–57. doi: 10.33994/kndise.2019.64.02
- [11] Кофанова О. С. Правові підстави та особливості призначення судових експертиз для дослідження культурних цінностей. *Адвокат*. 2010. № 9. С. 38–42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2010_9_6
- [12] Кофанова О. С. Теоретичні та практичні аспекти використання спеціальних знань при розслідуванні злочинних посягань на культурні цінності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 18 с.
- [13] Колесник Ю. В. Слідчі та негласні слідчі (розшукові) дії як криміналістичні засоби діяльності слідчого в досудовому розслідуванні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 198 с.
- [14] Корж В. П. Оцінка висновку експерта: процесуальні підстави, криміналістичні рекомендації. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану*. Харків, 2022. С. 229–232. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/88d8aaa1-e4fe-4ebb-9d37-74b8722e0c44/content>
- [15] Нарожна О. В. Проведення експертизи нотної літератури при розслідуванні правопорушень, пов'язаних із посяганням на культурні цінності. *Правова держава*. 2021. № 44. С. 119–124. doi: 10.18524/2411-2054.2021.44.245086
- [16] *Реєстр методик проведення судових експертиз Міністерства юстиції України* : [сайт]. URL: <http://rmpse.minjust.gov.ua/search>.
- [17] Пучко Д. В. Належність і допустимість висновку експерта як критерії оцінювання судової експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. Вип. 22. С. 226–239. doi: 10.32353/khrife.2.2020.17
- [18] Щербаковский М. Г. Компетенция и компетентность судебного эксперта. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 2013. Вип. 58. Ч. 2. С. 95–104.
- [19] Шарай Є. В. Психологічні основи залучення працівників Експертної служби МВС України до досудового розслідування. *Юридична психологія*. 2022. № 1 (30). С. 103–108. doi: 10.33270/03223001.103
- [20] Криміналістика. Академічний курс : підручник / [Т. В. Варфоломеева, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін.]. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 504 с.

Organizational and Tactical and Psychological Fundamentals Conduct of Forensic art Examinations in Criminal Proceedings

SHULHA Oleksandr

Doctor of Philosophy in Law, Chief Forensic Specialist of the Department Forensic Support
Main Investigative of the Department National Police of Ukraine

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8404-3061>;

LELIUK Tetiana

Doctor of Philosophy in Law, Doctoral Student of the Department of Forensics
and Forensic Medicine of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-2780-1099>

Abstract. The activity of investigating criminal offenses, in particular in the field of encroachment on objects of cultural heritage, cultural values, etc., requires recourse to special knowledge, in particular in the form of conducting expert research, which in turn contributes to the knowledge of the event of a criminal offense, establishing the circumstances of its commission, damages caused by the criminal actions of the offender, as well as material and moral damage caused to the victim. At the same time, in the course of conducting examinations in criminal proceedings, their proper organization is important, which provides for a specific sequence of actions of those authorized to appoint and conduct forensic examinations of subjects. This necessitates a thorough study, which in turn is the purpose of a scientific article. The scientific novelty consists in elucidating the organizational and tactical-psychological principles of conducting forensic art examinations in criminal proceedings. It was established that the organizational aspect of the appointment of a forensic art examination involves a set of actions of the investigator, inquirer, prosecutor, as the subject of initiation of expert research, namely: the choice of an expert institution in which the examination will be conducted or an expert for the appointment of a forensic art examination; definition of the object and task of the research; posing questions of the exercise and drawing up a resolution on its appointment; consultation with an expert conducting expert research; assessment of the correctness of drawing up the expert's opinion. It has been established that the conduct of a forensic art examination by its nature and content is a rather complex process, during which the investigator, inquirer, prosecutor must constantly interact with an expert institution or a specific expert who will conduct an expert investigation

Keywords: investigation organization; forensic examination; forensic art examination; cultural values; works of art; tactics; criminal proceedings